

Achtergronden en aanvullende informatie bij *Het geheim van de gifmengers*

Het verhaal dat Aagje opschrijft voor haar broer Pieter Hendrik eindigt in 1857. Maar de geschiedenis van de familie Schoute en hun bedrijf van *Erve H. de Jong* gaat natuurlijk nog verder. En er gaat ook nog wat aan vooraf. Al die extra verhalen vind je op deze pagina, plus nog wat bronnen en bedankjes.

Voor de liefhebbers!

1. Een geschrapte stuk uit het eerste hoofdstuk

In de eerste versie van *Het geheim van de gifmengers* vertelt Aagje veel meer over de familie Schoute. Dat was een beetje een saai stukje (dat schrijft ze zelf ook!), dus ik heb het er weer uit gehaald. Maar hier kan ik het toch nog kwijt. Dit is het fragment dat niet in het boek kwam:

Nu wil je natuurlijk heel graag weten waarom moeder je absoluut een andere naam wilde geven. Om dat uit te leggen, zal ik een klein stukje geschiedenis van onze familie moeten opschrijven. Het is misschien saai, maar ik houd het zo kort mogelijk. Niet stoppen met lezen!

Je bent er eentje van Schoute, Pieter. Dat weet je wel. Je stamt uit een geslacht van handelaren en fabrikanten. Sinds mensenheugenis woont onze familie rond het veer naar Wormer, aan de oevers van de Zaan. Boer Egge

Haantjes, die hielp om de Spanjaarden te verslaan in 1574, is een voorvader van ons. Dat staat in de geschiedenisboeken en daar kun je trots op zijn!

Jouw tante Trijntje, die ook alweer heel lang dood is, trouwde met Hendrik de Jong die een molen had aan de Watering, De Zaanstroom. Daar maalde hij potas en blauwsel voor de zeildoekwevers van Krommenie. Met dat bijtende spul kun je de zeilen van de molenuieken bleken, zodat ze hagelwit worden en stralen in de zomerzon. Toen oom Hendrik doodging, vroeg tante Trijntje of vader in de zaak wilde komen. Dat deed onze vader, hij verkocht zijn kuiperij en ging bleeksel malen. Sinds die tijd heet de firma Erve H. de Jong en de Schoutes zijn er de baas.

Onze vader en moeder trouwden in 1823. Eerst werd Grietje geboren en toen ik. Het derde kind was eindelijk een zoon en vader noemde hem Hendrik, naar je overleden oom, de man van tante Trijntje. Maar het jongetje ging zelf ook al snel dood, hij kon nog niet eens lopen. Ik was toen bijna vier jaar oud en ik weet helemaal niets meer van hem. Dat was Hendrik de Eerste.

Nog geen jaar later werd er weer een zoon geboren. Ook hij kreeg de naam Hendrik. Want het kon toch niet nog een keer misgaan? Deze Hendrik kan ik me goed herinneren. Hij had net zulke knijpoogjes als jij, toen hij net geboren was. Hij was slim en voor de duivel niet bang. Op het school bij meester Oldeman haalde hij de hoogste cijfers - als hij tenminste kwam, want spijbelen deed hij ook graag. Net als jij, Pieter. Je lijkt op hem.

Dat was Hendrik de Tweede en met hem ging het ook mis. Dat had je vast al begrepen, want je hebt immers geen broer Hendrik! Je hebt wel een zus Cornelia en een broer Cornelis, en een broer Dirk. Die werden allemaal eerst nog geboren. En toen ging Hendrik de Tweede dood.

Het was op een zaterdag, net als vandaag. Hij stierf aan de tering. Dat weet ik nu. Maar toen dacht ik iets heel anders. Ik ben zo verschrikkelijk bang geweest! En verdrietig, net als moeder. Die kwam een hele tijd haar bed niet meer uit, toen Hendrik dood was. Niet zo raar dus, dat ze jou liever Pieter wilde noemen. Ze durfde geen Hendrik de Derde aan.

Dat wil ik je allemaal vertellen. Dit verhaal gaat over de laatste maanden van je grote broer Hendrik, en over het avontuur dat ik met hem beleefd heb in Amsterdam. Als je het hebt gelezen, begrijp je alles. Dat beloof

ik je. Je zult begrijpen hoe vreselijk snel de wereld is veranderd. Misschien krijg je zelfs een idee van wat er allemaal nog aan zit te komen.

Zo, nu is het saaie stukje voorbij.

2. Hoe het verder ging met de cacao Fabrieken aan de Zaan...

De ontdekking van Casparus van Houten maakte chocolade heel populair. Tegenwoordig eten we in Nederland in een jaar wel 6,5 kilo chocolade per persoon! De methode om met potas (kaliumcarbonaat) en persen veel meer vet uit de cacaomassa te krijgen wordt overal ter wereld nog steeds *dutching* genoemd, 'Nederlands maken'. Potas is overigens niet het enige gif in chocolade, weten we nu. De suiker is misschien nog wel ongezonder... Denk daar maar niet te veel aan.

Molen *De Zaanstroom* kreeg in 1872, toen vader Schoute al jaren overleden was, een stoommachine. Moeder Schoute heeft hem nog net kunnen zien, ze overleed in 1875. Weer elf jaar later bouwden Cornelis en Dirk Schoute een grote cacao fabriek aan de Zaan, vlak naast hun huis op het Noordeinde. Die fabriek ging ook *De Zaanstroom* heten en de chocolade die ze er maakten werd wereldberoemd.

In 1930 brandde de fabriek af, maar hij werd herbouwd. Toch ging het vanaf die tijd minder met *Erve H. de Jong*, en de Tweede Wereldoorlog hielp ook niet echt mee. In 1956 ging het bedrijf failliet. De panden werden vanaf 1961 gebruikt door *Cacao De Zaan* maar in 1993 was het definitief voorbij. De fabriek werd gesloopt en er kwamen appartementen voor in de plaats.

Na *Erve H. de Jong* kwamen er meer grote chocolademakers in de Zaanstreek. De bekendste daarvan waren *Grootes* in Westzaan, en *Pette* en *Boon* in Wormerveer. Die laatste firma maakte onder andere de *Koetjesreep* - vraag maar eens aan een opa of oma hoe die smaakte. Ook *Verkade*, de grote koekjesfabriek in Zaandam, maakte chocolade. Dat doen ze nog steeds (je hebt vast wel eens een letter van *Verkade* in je schoen gevonden, rond 5 december), maar niet meer aan de Zaan. De oude fabrieken kun je daar nog

wel bewonderen, en voor de machines van vroeger kun je naar het *Zaans Museum*.

Sinds kort is er ook weer een echte chocoladefabriek in de Zaanstreek. Die heet *De Euforij* en hij staat, natuurlijk, in Wormerveer. Maar dan wel helemaal aan de andere kant van het dorp vergeleken met waar *De Zaanstroom* stond, vlak naast de voormalige zeepziederij *De Adelaar* met die indrukwekkende betonnen vogel op het dak.

Cacaooverwerking, het maken van grondstoffen voor de chocolade-industrie, is nooit uit de streek verdwenen. Amsterdam is de grootste cacaohaven van de wereld en de meeste bonen die daar aankomen, worden op de oevers van de Zaan verwerkt door grote bedrijven als *Cargill* en *Olam*. Die internationals hebben de oorspronkelijk Zaanse bedrijven van *Cacao De Zaan*, *Stuurman* en *Gerkens* overgenomen. Maar ook een relatief klein bedrijf als *Schoemaker* (opgericht in 1923 en nog steeds zelfstandig) doet het heel goed. Samen maken ze Zaanstad tot de grootste cacaooverwerkende gemeente van de hele wereld.

Wil je nog meer weten over chocolade? Dan moet je absoluut een keer naar de *Zaanse Schans*. Daar vind je het *Zaans Museum* met het *Verkadepaviljoen* en ook, in een oude schuur aan de Zaan, het *Cacaolab*, waar je zelf aan de slag kan. Iets verder naar het noorden kun je een bezoek brengen aan *De Euforij* en heel soms, als je geluk hebt, zijn er rondleidingen bij *Royal Duyvis Wiener* in Koog aan de Zaan, waar ze machtige cacaooverwerkende machines maken die over de hele wereld worden gebruikt.

3. ... en met de familie Schoute

Aan welke ziekte Hendrik Schoute, die werd geboren op 16 maart 1830, is overleden weet niemand meer. In zijn overlijdensadvertentie stond alleen: '... na een allergeuldigst lijden van nagenoeg zestien weken...' Ik heb zelf bedacht dat het wel eens tuberculose kan zijn geweest, de ziekte die toen heel veel voorkwam en ook wel de tering werd genoemd. Die heb ik hem

stiekem laten oplopen bij zijn ontmoeting met Kees, in de fabriek van Van Houten. Wie het virus van tuberculose bij zich draagt, hoeft niet ziek te worden. Maar als je lichaam een klap te verwerken krijgt, kan het opeens misgaan. En dus heb ik Hendrik, hard als ik ben, plompverloren door het ijs laten zakken... Tegenwoordig is tuberculose nog steeds een nare ziekte, maar je hoeft er niet meer aan dood te gaan.

Pieter Hendrik Schoute werd inderdaad geen fabrikant, dat heeft Aagje goed gezien. Hij ging wiskunde studeren in Delft, en later in Leiden. Vanaf 1881 was hij professor in Groningen, waar hij ook nog een tijd rector magnificus (de hoogste baas) van de universiteit was. Hij werd beroemd met heel ingewikkelde berekingen over 'regelmatige polytopen' en in 1886 werd hij lid van de *Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen*. Hij stierf in 1913.

En Aagje zelf? We weten eigenlijk niets van haar, behalve dat ze nooit is getrouwd - dus Lijn had pech. Stiekem hoop ik dat ze schooljuffrouw is geworden. En dat ze haar leerlingen heeft verteld over de gevaren van geld, van hebzucht. Dat ze hen heeft geleerd om op te staan tegen onrecht en te vechten voor hun eigen belang.

Maar misschien is ze wel in het familiebedrijf blijven werken. Dan heeft ze er vast voor gezord dat de arbeiders het er beter hadden dan op andere fabrieken in de negentiende eeuw. Er waren veel van dat soort mensen in de Zaanstreek. Het is heel lang een socialistisch bolwerk gebleven. Mensen spraken wel van de 'Rode Zaan', want rood is de kleur van de arbeidersbeweging.

Twee dagen nadat Aagje op 7 november 1881 was overleden, plaatste haar familie een advertentie in *Het Nieuws van den Dag*. 'Eenige kennisgeving', schreven ze eronder. Maar dat was niet waar, want de weduwe P. Oosterhuis-Avis liet op diezelfde dag in de krant zetten: 'Tot mijne diepe droefheid overleed heden mijne geliefde Nicht Mej. Aagje Schoute, in de ouderdom van 56 jaren.' Die twee nichten zijn dus heel goede vriendinnen geweest, en dat is een fijn idee.

4. Wat is waar, en wat een beetje, en wat niet?

De mensen die in *Het geheim van de gifmengers* voorkomen, hebben dus echt bestaan, zelfs de molenaars Betlem en Rek. Alleen Voeten Jacob, Lijn, Ouwe Teeuwis en Kees heb ik verzonnen - maar van zulke arme drommels had je er verschrikkelijk veel in de negentiende eeuw.

Alle plaatsen, molens en fabrieken waren zoals ik ze beschreven heb. Wat ik heb verteld over cacao, over molen *De Zaanstroom* in Wormerveer en over het chocoladefabriek (ja, je zei toen 'het' fabriek, niet 'de' fabriek, en je zei ook 'het' school) van Van Houten in Amsterdam komt overeen met de werkelijkheid - voor zover we dat nog kunnen weten.

Heb je kunnen raden hoe dat bijzondere parkje aan de Nieuwe Prinsengracht heette, waar olifant Sjaak zo treurig aan een ketting stond? Juist, dat was de tuin van het *Genootschap Natura Artis Magistra*, kortweg *Artis*, en in 1839 was de tuin net een jaartje open. De grote vijvers waarin nu de pelikanen en flamingo's wonen, zijn de restanten van de gracht die ooit middendoor de tuin liep.

Elke datum klopt en als ik kon terugvinden wat voor weer het die dag was, heb ik daar ook niets aan veranderd. Donderdag 24 september 1839 was werkelijk waar de eerste dag dat gewone Nederlandse mensen in een trein konden rijden. En de meesten waren daar inderdaad doodsbang voor.

Alleen de avonturen van Aagje en Hendrik, die heb ik helemaal zelf bedacht. We weten niet hoe Casparus van Houten heeft ontdekt dat je chocolade lekkerder maakt met potas. En we weten ook niet wie er op het idee kwam om dat in Wormerveer te gaan nadoen. Misschien is dat allemaal wel heel anders gegaan dan ik hier heb verteld. Maar het hād zo kunnen gebeuren, en daar gaat het maar om.

En over één ding heb ik echt gelogen. Olifant Sjaak, uit de rondreizende menagerie van Cornelis van Aken, arriveerde pas eind 1839 in Amsterdam. Het jaar daarop was het dier, dat eigenlijk Jack heette maar die naam kon geen Amsterdammer uitspreken, in *Artis* te zien. Aagje en Hendrik kunnen hem dus nooit in de tuin hebben ontmoet. Toen zij daar waren,

woonden er alleen herten, apen, papagaaien en een 'surinaamse boskat'. Ook spannend, maar ik wilde zó graag een olifant... Dus heb ik met Sjaak een jaar gesmokkeld. Het spijt me - of nee, het spijt me eigenlijk helemaal niet.

5. Even wat andere gifmengers tussendoor

Kleine grapjes heb ik ook gemaakt. Gewoon, voor de lol. Want wie weet er nou dat maandag 9 september 1839, de dag dat Aagje en Hendrik naar molen *De Zaanstroom* roeiden met Coenraad van Houten, ook de geboortedag was van Maria Catharina Swanenburg?

Zij werd later bekend als Goeie Mie of ook wel als de Leidse Gifmengster, omdat ze in drie jaar tijd meer dan honderd mensen heeft geprobeerd te vermoorden met arseenoxide, een giftig spul dat ze bij de verfhandel haalde. Zeker 27 keer, maar waarschijnlijk veel vaker, hadden haar pogingen succes.

Ze vermoordde haar burens, vrienden en zelfs haar eigen familieleden, alleen om het geld van de begrafenisverzekering of de erfenis. Soms roeide ze hele gezinnen uit. Daarom staat ze in het *Guinness Book of Records* nog steeds vermeld als grootste gifmengster in de wereldgeschiedenis.

In 1885 werd Maria veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf en ze overleed twintig jaar later in een tuchthuis in Gorinchem. Geinig om te weten, toch?

Gif was een populair moordwapen in de negentiende eeuw. Ook in de Zaanstreek! Op 12 juni (inderdaad, de feestdag van Sint Odulphus...) 1860 veroordeelt een rechter Keetje Loopwijk uit Koog aan de Zaan ter dood, omdat ze het doktersgezin waar ze bij inwoonde had geprobeerd te vergiftigen met medicijnen uit de eigen apotheek. Uiteindelijk hoefde de beul zijn werk niet te doen, Keetje stierf in de gevangenis.

Op de drempel van de twintigste eeuw wordt Krommenie opgeschrikt door een heel bijzondere zaak waarin gif ook een hoofdrol speelde. Daar

schrijf ik hier verder niets over, omdat er ooit misschien nog eens een nieuw boek uit kan voortkomen...

Tegenwoordig is het bijzonder als iemand vergiftigd blijkt te zijn. Het is alweer meer dan tien jaar geleden dat Aleksandr Litvinenko in Londen werd vermoord met een hoge dosis radioactief polonium. Sindsdien wordt er eigenlijk alleen nog maar gestoken, geschoten of met bommen gegoid. Toch een beetje jammer - vergif heeft iets romantisch, vooral als je er een kamertje met zorgvuldig afgesloten deur, een flakkerende kaars en een akelig lachje bij denkt.

6. Bronnen en een bedankje

Je merkt wel dat ik heel veel boeken heb gelezen voordat ik *Het geheim van de gifmengers* kon schrijven. Natuurlijk allereerst het mooie boek van Pim van Geuns over zijn voorouders, *De familie Schoute 1650 - heden, Handelaren in olie, Fabrikanten van cacao, Beoefenaren der wetenschap* (Uitgeverij Noord-Holland, 2008) en het prachtige plaatjesboek van Peter van Dam over Van Houten, *Cacao- en chocoladefabriek C.J. van Houten & Zn. 1815-1971, Opkomst en ondergang van een wereldmerk* ([Z]oopproducties en Lecturis, 2012).

Daarnaast had ik erg veel aan de onvolprezen *Encyclopedie van de Zaanstreek* (Uitgeverij Noord-Holland, 1991) onder redactie van vader en zoon Klaas en Jan Pieter Woudt. Uit heel veel Zaanse molenboeken en tijdschriften die mij bij in de kast staan heb ik wel wat leuke dingetjes overgenomen, vooral uit het blad *Saenden* en afleveringen van *Zaans Erfgoed*. En vooral heb ik heb sufgegoogeld en uren zitten lezen op *Delpher*, de site met oude kranten die net zo verslavend is als chocolade.

Maar het allermeeest had ik toch aan dat heerlijke, stukgelezen boekje van H.A.G. Suèr, *Het dagelijks leven van onze voorouders in het midden van de 19e eeuw* (Het Spectrum, 1961). De 'wapperende vilthoed' van de

wonderdokter op de kermis van Wormer heb ik daar gewoon uit overgeschreven, en het brood met moffenzweet ook.

En tot slot wil ik Roy Smit bedanken, van *Royal Duyvis Wiener* in Koog aan de Zaan, die mij uitgebreid heeft laten zien hoe chocolade wordt gemaakt en heeft meegedacht over hoe de families Van Houten en Schoute dat lang geleden misschien gedaan hebben.

7. Tot slot

Het geheim van de gifmengers werd feestelijk gepresenteerd in Wormerveer, aan het begin van de *Cacaomaand* op woensdag 4 oktober 2017. Het was die dag op de kop af 173 jaar geleden dat de eerste baal cacao voor molen *De Zaanstroom* werd aangeleverd. We waren in het oude raadhuis (tegenwoordig heet het *De Knapzak*) achter de kerk aan het Noordeinde, ongeveer op de plek waar het schip met de bonen aangemeerd moet hebben, vlak bij het huis van de Schoutes. Dat staat er nu niet meer en ook de grote stoomfabriek die er later verrees is allang verdwenen. Op die plek staat nu een mooi, nieuw appartementencomplex dat gelukkig nog wel *De Zaanstroom* heet.

Het was niet alleen het begin van de *Cacaomaand*, maar ook nog eens van de *Maand van de Geschiedenis* die 'geluk' als thema had, en de *Week van de Wetenschap*. Alsof dat allemaal nog niet genoeg was, begon ook de *Kinderboekenweek* op die dag, en het thema van dat jaar was 'griezelen'. En dan was het natuurlijk *Dierendag* - maar daar kon ik niet zo veel mee in dit verband.

Wetenschap, geschiedenis, cacao, geluk, griezelen... Misschien begrijp je nu waarom ik dit boek heb geschreven. En ik hoop dat je er een beetje van genoten hebt. Niet zoveel als van chocola, want dat blijft het lekkerste wat er op de wereld te krijgen is - maar toch een beetje.

Laat je het me weten? Dat zou ik leuk vinden. Schrijf me maar zo'n lekker ouderwetse, negentiende-eeuwse brief. Maar vergeet de postzegel niet!

(Dat gebeurt de laatste tijd steeds vaker, dat mensen de postzegel vergeten. Het zal niet lang meer duren tot die ook voorgoed verdwenen is. En dat terwijl de allereerste postzegel, de Engelse *penny black*, toevallig ook in 1839 werd gedrukt! Ja, ik heb écht veel gelezen...) Zet vooral je eigen adres in je brief, zodat ik je terug kan schrijven.

Hans Kuyper
Postbus 1266
1500 AG ZAANDAM

En vooruit, e-mailen mag ook:

hanskuyper@hotmail.com

Je krijgt altijd antwoord!

Zaandam, 24 juni 2017

Hans Kuyper